

De journalist en schrijver Chris Keulemans schreef dit jaar een boek over verzet. Niet zo zeer met antwoorden, zoals hij zelf zegt, maar vooral bedoeld als verkenning van het onderwerp. En hij voegt daaraan toe: 'Deze tijd vraagt om verzet. Tegen alle kwaad en destructie die ik hier niet hoeft te noemen.'

Zijn reflecties verweeft hij met verhalen die hij op reis door de wereld meemaakte – verhalen waarin mensen in verzet komen. Zo verbleef hij enige tijd in een dorp in Oost-Polen dichtbij het oerbos waardoor vele vluchtelingen vanuit Belarus hun levensgevaarlijke overtocht naar Europa proberen te maken. Laten we lezen:

'Om drie uur 's nachts gaat de telefoon. Ik sta meteen naast mijn bed. Twee minuten later stap ik in bij Felix. We hebben dienst. Hij heeft sterke koffie en slappe broodjes mee. We razen over het gladde asfalt. Elke hypocriete kerk die we passeren, toetert hij wakker. Wij grijnzen. Felix' Engels is beroerd, ik kan nauwelijks goedemorgen zeggen in het Pools, maar we verstaan elkaar. Klaarstaan voor mensen maar geen geduld voor de mensheid, zoiets is het.

In het oerbos is een netwerk ontstaan van dorpsbewoners en boswachters die vinden dat iemands tocht naar een beter leven daar niet mag eindigen. Vinden ze een verdwaalde reiziger, dan geven ze de coördinaten door aan autobezitters buiten het bos zoals Felix en Katarina. De communicatie is kort, gecodeerd en alleen op Signal. Waar wij mensen naartoe brengen krijgen onze contactpersonen niet te horen.

Felix komt van hier. Zijn vader is een van die boswachters. Hij kent de weg tussen de bomen zoals ik Amsterdam in mijn systeem heb zitten. De hoofdstraten en de stegen. De blikvangers en de ankerpunten: zijn moerassen zijn mijn pleinen, zijn wortelsculpturen mijn kroegen. Het is stervenskoud als we uitstappen waar de auto niet meer verder kan. Felix lacht me uit om mijn sportschoenen. Ik zet mijn voeten neer alsof ik op bevroren tennisballen loop. Ze doen pijn en ik begrijp niet hoe mensen die er dagen of weken over doen dat volhouden. 'Daar zijn ze', zegt Felix, zijn zaklantaarn vangt twee silhouetten, nee drie.

We hebben ze nog niet bereikt of de vrouw begint te jubelen in een hoog, volslagen ongerijmd jachtig zingzang-Engels: 'Jullie zijn de engelen! Kijk, Ahmed, het zijn de engelen!'

De man antwoordt niet. Hij zit in een eenpersoonstent van een over zijn hoofd getrokken poncho, gezicht omlaag, in zijn armen een rolletje dekens dat het op een krijsen zet. Zijn vrouw pakt het rolletje over en houdt het triomfantelijk in de lucht, dat witte koppie onze kant op.

'Kijk dan, hashloeliloeli! Ik wist het! Mensen zeiden het al! Ze hadden gelijk! Er lopen engelen in het bos!' Ze wil opstaan maar zakt verbouwereerd door haar knieën. Met grote ogen kijkt ze eerst naar beneden en dan naar ons, lachend, zich verontschuldigend, alsof dit allemaal een groot misverstand moet zijn.'

Maar opeens is hulpverleners een misdrijf. Het Poolse parlement neemt een noodwet aan. Een strook van drie kilometer langs de grens is nu rood: hermetisch afgesloten voor hulpverleners, journalisten en advocaten. Soldaten trekken metershoge rollen prikkeldraad over de aarde. Elke migrant die de grenswacht onderschept gaat terug naar Belarus. Asielaanvragen worden geweigerd. En iedereen die de mensen in of rond de rode zone bijstaat is strafbaar: medeplichtig aan mensensmokkel. Daar staat acht jaar gevangenisstraf op. Over met name de vrouwen die dit werk desalniettemin blijven doen, schrijft Chris:

'Het werk doen ze met bloedstollende nuchterheid. Ze vinden mensen in het bos en regelen onderdak, kopen voedsel met gedoneerd geld, schakelen dokters en tandartsen in, ook als die tegenstribbelen, zorgen dat er auto's naar Duitsland rijden, met hun moeder of tante achter het stuur, omdat die bij de douane geen argwaan wekken. Het kost ze hun nachtrust, maar verder verandert er niets aan hun manier van doen. Hooguit zien ze nog scherper dat het ongelijk verdeeld is in de wereld, hoe dat komt en wie dat in stand houdt. En daar gaan ze niet mee akkoord. (...) Alleen met Eva praat ik makkelijk. (...) Ze loopt rond alsof de strijd al is gewonnen. Ze leeft niet in een werkelijkheid die haar criminaliseert, maar in een wereld die haar gelijk bewijst: er is plaats voor mensen die hier al generaties leven en voor gasten net zo goed.'

LUISTERLIED 'Het juiste pad', Yentl en De Boer

M'n moeder zei:

*ik ben het kleinkind van een vrouw van de boerderij
uit een gezin van zes
drie stierven zij leefde
handelde in cichorei
En toen ze twintig was, het winter was
stierf haar lief aan een zware griep
waarna ze lange koude nachten
met een kruik en hun dochter in haar armen sliep.
Toen ze kwamen, de soldaten, namen ze haar halve huis
en zij maakte vuur en stond uren te koken achter het fornuis.*

*Maar er kwam leven voor even,
paardje rijden op de rug van een soldaat.
Haar meisje gierend van het lachen
alsof de oorlog even niet bestaat.*

*Het waren jongens nog maar
bij haar voelden zij zich veilig en thuis
en zo hoorde zij vrij hun geheimen
onzichtbaar achter het fornuis.*

*De melkman fluistert in haar oor:
'Vertel ons wat je hoort, speel het door'*

*Haar dochters haartjes in de zon.
Haar hart stond stil -
wist niet of ze het kon.*

*Als je nu vergeet dat je weet hoe het afloopt
hoe alles is gegaan
de winnaars en verliezen
Zou je het kiezen
het juiste pad.*

*Plaats jezelf in een koude nacht
Duitse stemmen klinken zacht
ze poetsen hun geweren
zou je je verweren
het juiste pad*

*Ze bracht ze lachend hun kranten en bekers vol met cichorei
stond muisstil te luisteren
naar de stemmen in de boerderij
En wat ze hoorde schreef ze
in de vouw van een oude krant
en die bracht ze 's nachts naar een vrouw
aan de overkant van haar stuk land.*

*Tot de burens zagen wat ze deed
gaf haar dochter een kus
moest met ze mee.*

*M'n moeder zei:
ik ben het kleinkind van een vrouw in een volle trein
die niet weet waar ze heen reed
of ze er morgen nog zou zijn.*

*Voelt dat de deur openstaat en de trein rijdt hard
maar misschien dat het gaat
sprong je
bleef je
schieten ze
leef je.
Haar hart staat stil
is het al te laat.*

*Als je nu vergeet dat je weet hoe het afloopt
hoe alles is gegaan
De winnaars en verliezen
zou je het kiezen
het juiste pad
Plaats jezelf in een koude trein
hoe heldhaftig zou je zijn
hoop je dat het goedkomt
of wacht je tot de moed komt
het juiste pad*

*Mijn moeder zei:
Mijn oma sprong op volle vaart uit een trein
en hoe ze wist dat ze goed zat
zal altijd een raadsel voor me zijn.*

In verzet

Ik keek naar de TV. Donald Trump was met een kogel in zijn oor geraakt en de beelden vlogen de wereld over – je kon vrijwel meteen T-shirts bestellen met zijn bebloede hoofd en gebalde vuist erop en het onderschrift 'Shooting makes me stronger'. Ik keek ernaar en betrapte mezelf op een zeer onchristelijke gedachte. Want hoe erg had ik het nu helemaal gevonden als we deze man niet meer terug hoefden te zien? Was de wereld niet beter af zonder? De corrigerende stem van mijn moeder haalde me al snel in, want: *we zijn allemaal vruchtjes van Onze Lieve Heer* zoals ze altijd zegt en

natuurlijk: ik gun niemand de dood, al helemaal geen gewelddadige, maar ik bleef toch met een wat verontrustend onderbuikgevoel zitten. Hoe was dat zover gekomen? Ik kan in ieder geval niet ontkennen – anders had ik dit onderwerp ook niet gekozen – dat er in mij, of dat nu vanuit mijn onderbuik, mijn hart of mijn hoofd komt, verzet groeit tegen het onrecht dat deze tijd kenmerkt.

Onrecht is een diffuus begrip. Iemand wiens goedkope vliegvakantie naar Griekenland op het laatste moment vanwege bosbranden wordt afgelast, kan ook het gevoel hebben dat hem onrecht wordt aangedaan, maar ik heb het over onrecht in de meest bijbelse zin van het woord: dat je de schepping vertrappt. Dat je jouw macht misbruikt en omwille van je eigen comfort kwetsbare mensen kleineert en benadeelt. Precies dat waar de man op het T-shirt, en nog een heel elftal aan despoten, zich schuldig aan maakt. Ik zou willen dat dat stopte. Dat is waar mijn onderbuikgevoel op gebaseerd is.

Ook de verzameling boeken die we bijbel noemen staat vol met verhalen van verzet tegen die vorm van onrecht. Denk aan Jezus die in de tempel alle tafels van de handelaren woedend omver smijt, de vroedvrouwen Sifra en Pua die stiekem Hebreeuwse jongetjes van de door de farao opgelegde verdrinkingsdood weten te redden, Esther die het met haar listen wint van de brute Haman en de herdersjongen David die reus Goliath verslaat. Stuk voor stuk zijn het verhalen over kleine mensen die zich weigeren neer te leggen bij de status quo, maar het, moedig als ze zijn, opnemen tegen de Ploerten en Schenders van de wereld – en het vervolgens ook nog weten te winnen. Dat zijn inspirerende verhalen, maar zoals gezegd: verhalen. De vraag die zich bij mij opdringt is: wat zou ik zelf doen? Welke rol zou ik op me nemen als het water mijn lippen nadert? Als er oorlog uitbreekt? Was ik de moedige vrouw uit het prachtige lied van Yentl en De Boer dat we net hoorden¹? Die een vijand in huis heeft die best aardig lijkt, maar ook zijn geweer poetst? Was ik de melkman die haar bijna dwingt tot verzet? Of behoorde ik misschien wel tot de burens die haar uit zelfbehoud verraadden? *Als je nu vergeet dat je weet hoe het afloopt, hoe alles is gegaan, de winnaars en verliezen, zou je het kiezen, het juiste pad?* Wat zou ik doen als het helpen van mensen zonder papieren strafbaar wordt – helaas een niet geheel ondenkbare gedachte intussen. Zou ik me terugtrekken, me veilig laten omscholen tot basisschooljuf of dominee? Of zou ik een Felix zijn die met zijn auto het oerbos in blijft rijden om mensen van de verdwalingsdood te redden? Of die Eva, die het volstrekt vanzelfsprekend vindt te blijven doen wat ze doet, ondanks alle gevaren. Zou het Wereldhuis een ondergrondse verzetshaard worden waar we blijven doen wat moet gedaan? Ik hoop dat en ik wil dat, maar weten doe ik het niet zeker.

Het boek van Chris Keulemans komt bij al die gedachten van pas hoewel hij dus expliciet schrijft dat het geen handboek is. Maar hij laat zien - in allerlei tijdsgewrichten, op allerlei plekken in de wereld, zoals Tunis, Kyiv, maar ook Amsterdam - met welke patronen het ontstaan van verzet gepaard gaat. Het begint altijd met de schok: de constatering dat er iets gaande is dat zo diep ingaat tegen wat je zelf als goed beschouwt dat je niet anders kunt dan in opstand komen. Dan volgt de adrenaline, een scherpere focus, waardoor alle bijzaken naar de achtergrond verdwijnen. Vervolgens is het zaak mensen op te zoeken die dezelfde verontwaardiging ervaren als jij en je dan samen te organiseren. Dat is overigens waar het, ook in de linkse politiek helaas, wel vaak misgaat: de onderlinge verdeeldheid blijkt keer op keer te groot. Net na de presentatie van dat afschuwelijke coalitieakkoord met daarin al een opmaat naar het strengste asielbeleid ooit, organiseerde ik in lichte paniek een brainstorm met mensen uit het veld – want wat moesten we doen nu er misschien wel heel veel ongedocumenteerde mensen op straat zouden belanden? Dat ging niet zonder slag of stoot. Het begon al met de vraag: wie nodigen we uit aan tafel en wie niet? Toen we vervolgens daadwerkelijk met een groep van zo'n twintig mensen bij elkaar waren gekomen, was de chaos niet te overzien. De een stelde voor een column in het Parool te schrijven, terwijl een ander pleitte voor het collectief aangaan van schijnhuwelijken. Aan het einde van de bijeenkomst lag er geen plan en verliet iedereen enigszins vertwijfeld de ruimte. Het stemde me verdrietig, want zoals gezegd: deze tijd vraagt om

¹ Yentl en De Boer, Het juiste pad

verzet en het komt er meer dan ooit op aan dat we over onze schaduw heen stappen en eensgezind zijn. Verzet zonder *horizontal hostility*, horizontale vijandigheid, zoals Chris dat noemt.

Charismatische leiders zijn daar niet langer voor nodig, dat is meer iets van vroeger, het gaat er voor alles om dat er sprake is van een gezamenlijk charismatisch idee. Een club als Extinction Rebellion heeft dat heel goed begrepen, net als het veel kleinere, maar charmante 'Kracht van Mokum' waarbij ik deze zomer mocht aanschuiven. Betrokken burgers die samen de stad weer een plek van onderlinge solidariteit willen maken. En als het over dat charismatische idee gaat: volgens mij is dat hetgeen waarover hier, en op zoveel andere plekken, iedere week gezongen wordt, waarvoor gebeden wordt: een wereld met normale leiders, veelkleurigheid – alle soorten en maten mensen vertegenwoordigd, zorgvuldige omgang met elkaar en met de aarde.

Verzet is geen antwoord, maar stelt eerder een vraag: is dit de wereld waarin wij willen leven? En zo niet, hoe komen we dan waar we wel willen zijn? Allereerst: we zijn niet alleen. We moeten elkaar dragen, versterken. Onverbeterlijk optimistisch blijven, want anders kunnen we wel opgeven. Laten we samen moedig zijn, tegen al het geschreeuw en getetter van deze wereld in zingen en het zingen vervolgens in praktijk brengen.

Chris Keulemans zegt het mooier dan ik, hij eindigt zijn boek zo:

'Wat verzet onderscheidt en uiteindelijk sterker maakt dan de macht is de verbeelding: het zichtbaar maken van de mogelijkheden. Deze tijd vraagt om verzet. Tegen alle kwaad en destructie die ik hier niet hoef op te noemen. (...) Ik verlang naar een verzet tegen het kort denken, het klein denken, tegen het blindstaren op de buurman. Dit boek is een saluut aan de mensen die verder kijken, naar de horizon en de wereld daar achter, die geloven in een toekomst voorbij grenzen en natiestaten. Verzet is een verhaal van bos en bomen. Het is er eindeloos diep en duister. Pechvogels verdwalen erin en zien geen licht meer tussen de stammen en komen om. Of ze worden gevonden door mensen die de weg kennen zoals anderen Amsterdam of Aleppo in hun systeem hebben zitten. Mensen die vinden dat iemands tocht naar een beter leven niet hier mag eindigen. Zij weigeren het bos uit hun handen te geven aan het donker en de dood (...) Ze weten dat er voorbij de heuvels nog een hele wereld ligt (...) waar het woord ontstaan vleugels krijgt.'